

Hozzászólás

Makkai László: A hajdúk „nemzeti” és „függetlenségi” ideológiája
c. referátumához

Makkai László referátuma, amely a hajdúk „nemzeti” és „függetlenségi” ideológiáját tárgyalja döntő részben a Bocskai-szabaságharc idején, véleményem szerint szűk terjedelme ellenére is túlmutat a címben megjelölt kereten, s akarva-akaratlanul is hol több, hol kevesebb következetességgel bekapcsolódik abba a történeti koncepcióba, amely végső soron vitatja a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok — köztük a Bocskai vezette szabadságharc — haladó jellegét.

Állításom bizonyítására legyen szabad idéznem mindjárt előljáróban a referátum néhány olyan megállapítását, kitételét, amelyek az elvi kiindulási alap egyenes következményeként jöttek létre és kapcsolják be a referátumot az említett koncepció vonalába. Amikor a referátum a Habsburg-elynyomás veszélyeit tárgyalja, megjegyzi: „Ezúttal nem szükséges azt vizsgálnunk, hogy ebben a fenyegetettségi érzésben mennyi a *tömeghisztéria*, a *demagógia*, *önigazolás*. A lényeg az, hogy a magyar uralkodó osztálynak rendi kiváltságai, birtokjogaiban leginkább fenyegetett, vagy éppen életveszélyben levő tagjai a Habsburg udvarral fennálló ellentétüket a »magyar és német nemzetségek« ellentétéként értelmezték.” A nemzeti összefogással kapcsolatban: „A magyar uralkodó osztály nagy része csak messzemenő fenntartással érezhetett »nemzeti« közösséget a »baromnál is alábbvaló bestia hajdúkkal, akiket az országgyűlések 1598-tól kezdve évről-évre még 1604-ben is kiirtásra ítélték.” „... a parasztság felé a »nemzeti« propagandának az volt a hivatása, hogy lefektesse, passzivitásban tartsa az antifeudális osztályharcot...”, „... a császári zsold reményeire hatékonyabb eszabító erő volt, mint a nemzeti szolidaritásra való hivatkozás”. „... a nemzeti ideológiát a parasztság jogcímül használták fel az »ellenség« tartó falvak megsarcolására, a zavarosban való halászásra stb.”, „a hajdúság... arra törekedett, hogy az uralkodó osztályhoz zárkózzék fel”, „... a hajdúk... magatartása nem lehetett más, mint az osztályharcban való közvetítés, az osztálykonfliktusok tompítása”. A „nemzeti” eszme „... az uralkodó osztály szájában demagógia, a parasztság szájában megcsalás, azaz hamis ideológia volt”. A függetlenség kérdésével kapcsolatban: „... maga Bocskai sem látta megvalósíthatónak a magyar állami önállóságot, a magyar uralkodó osztály nagy része pedig egyenesen ellenezte azt, mert a Habsburgokkal való kiegyezéstől remélte a hajdúk gyors leszerelését és a paraszti osztályharc megfékezését”. Végső értékelésként pedig: „A hajdúk nemzeti és függetlenségi ideológiája tehát nem népi ideológia volt”, hanem „a paraszti sorból az uralkodó osztályba feltörekvő társadalmi rétegek ideológiája”.

Ezekkel a nézetem szerint vitatható megállapításokkal a későbbiek folyamán kívánok részleteiben foglalkozni. Előljáróban legyen szabad talán annyit megjegyezni, hogy maga az a formai megnyilatkozás, mely a nemzeti, függetlenségi, valamint ellenség szavakat következetesen idézőjelbe teszi, meglátásom szerint azt jelenti, hogy a szerző ezeket csak úgynevezett nemzeti, függetlenségi valamint úgynevezett ellenség értelemben használja. Ez természetesen összhangban van a kiindulási elvi alappal, amelyet a szerző elfogad, s melynek bizonyítására hozza fel kétségen kívül hitelt érdemlő, de természetesen csak a kiindulási elvi alapot igazolni szándékozó adatait.

Ez az elvi alap a következő: A XVII. századi Habsburg-ellenes harcokban a magyar uralkodó osztálynak új ideológiára volt szüksége, amely a *nemesi osztályérdekeket* a nemesség és a jobbágyság közös érdekének tüntethette fel. „Az ideológia megújítása

— idézi tovább a referátum Molnár Erik megállapítását — abban állott, hogy a magyar nemzet etnikai, az objektív valóságot kifejező fogalmát kitágították a magyar etnikumú nemesség és jobbágyság állandó politikai érdekközösségének *hamis fogalmává*.” Ezen elvi megállapítás alapján tehát a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok, a nemesség szűk osztályérdekeit kifejező, hamis ideológiai alapokon nyugvó küzdelmek voltak, s mint ilyenek természetesen nem is tekinthetők a haladás vonalában álló mozgalomnak, s nem sorolhatók haladó hagyományaink közé. Ezt a végső konzekvenciát ugyan sem az elvi kiindulási alap, sem a referátum egésze nem vonja le így határozottan, amelynek azonban törvényszerűen be kell következnie, ha helyesek az elvi kiindulási alap és a referátum megállapításai.

A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok haladó, igazságos jellegének vitatása nem újkeletű történetírásunkban. A Habsburg-ellenes harcok haladó jellegének vitatásában korábban a törökellenes harc egyetemes érdekének szempontjai domináltak döntő érveként, később pedig főként a nemesség haladó szerepének tagadása a XVII. században, a paraszti osztályharc háttérbe szorulása a nemzeti összefogás következtében és nem utolsósorban a Habsburg abszolutista törekvések pozitív értékelése, s az egyetemes társadalmi haladás vonalába való állítása alapján lett legalábbis vitássá téve a Habsburg-ellenes harcok haladó jellege.

Véleményem szerint mindezek az érvek nem döntenek meg a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok haladó, igazságos jellegét, mert egyrészt nem az adott kor történelmi valóságának talaján állnak sem a török veszély elleni harc, sem a paraszti osztályharc lehetőségeinek kérdésében, másrészt nem alkotó módon alkalmazzák a marxizmus klasszikusainak a társadalmi haladás vonalával foglalkozó megállapításait.

Mindezek előrebocsátása után rá kívánok térni először a referátum elvi kiindulási alapját képező megállapítások tárgyalására, hogy hozzáfűzzem azokhoz kritikai észrevételeimet.

Először is, ami az ideológia megváltozását illeti, a XVII. század elején, nézetem szerint a változásnak törvényszerűen kellett bekövetkeznie. Amíg ugyanis a török elleni harcokban lehetett hivatkozni keresztényi érdekközösségre, mely minden európai keresztény országnak közös ügye, természetesen nem lehetett ezt fenntartani a Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi harc esetében. (Hogy miért számítom a Bocskai-szabadságharcot a referátummal ellentétben a nemzeti függetlenségi harcok közé, arra a későbbiek folyamán részletesen ki fogok térni.) Tovább menve, nézetem szerint a Habsburg-ellenes nemzeti szabadságharc szükségességének ideológiáját nem a nemességnek kellett kitárlnia, és az elnyomott osztályok tudatába mintegy kívülről belevinnie. A korabeli elfogadható történelmi adatok tanúsága szerint a jobbágyság már jóval a Bocskai-szabadságharc előtt maga meggyőződhetett az idegen uralom sorvasztó, pusztító hatásáról. Már a XVI. század közepén olyanokat olvashatunk a meglehetősen tárgyilagoságra törekvő velencei követjelentésekben, hogy „...a hódoltsági parasztok jobb sorban élnek, mint a király földjein élők”. A magyar rendek érdekvédelmével egyáltalán nem vádolható bécsi Udvari Kamara is elismerte 1601-ben írt jelentésében, hogy a császári katonaság több kárt tett az országnak, mint a törökök. Maga Mátyás főherceg sem tagadta az 1602. évi országgyűlésen, hogy az, amit az ország védelmére rendelt katonaság elkövet: a napirenden levő rablás, dúlás, asszonyokon tett erőszak, sírfosztogatás, templomrablás hallatlan méreteket öltött. Nem gondolom, hogy a birtokos osztály ideológiai ösztönző hatására lett volna szükség annak a levélnek a megírásához, amit a Hont megyei Báth község lakói írtak 1603-ban a Pozsonyi Kamarának, amelyben kérték: „Az reánk szállott vallonok immár menjenek más helybe, mert minket szintin minden marhánkból kiforgattanak, tisztán éhelhalóvá tesznek bennünket. Sokan el is futottak immár előttök. Tudjuk, hogy ő előttök nem fog semmit magunk mentése akár mint mentsük is magunkat azzal hogy nincsen, de ezek mind veréssel, s mindenképpen fognak bennünket sanyargatni.” Úgyszintén mindenképpen elfogadható forrásnak tartom Pezzen titkos tanácsosnak 1601-ben Erdély állapotáról Rudolphhoz írt levelét, melyben kifejti: „Higye meg felséged, sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sora már senkinek sem lehet.”

Tovább is idézhetnénk a forrásokat, amelyek mind a magyar jobbágyság ember-telen helyzetét bizonyítják a császári zsoldosterror következtében. Szándékosan nem idéztem a szabadságharc nemesi résztvevőinek bő levelezéséből, sem a krónikáirók adataiból. A császári elnyomás vezető emberei s maguk a jobbágyok állapítják meg az idézett korabeli forrásokban, hogy milyen körülmények között tartotta az idegen elnyomást képviselő császári katonaság a magyarországi jobbágyságot, s ily módon azt hiszem nem volt szükséges a nemesség ideológiai befolyására ahhoz, hogy felismerjék helyzetüket, s a szabadulás szükségességét az idegen elnyomás alól.

Sőt a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok története arról tanúskodik, hogy nemegyszer maguk a jobbágyok ragadnak először fegyvert és kényszerítik a nemeseket a Habsburgokkal való szembefordulásra. Érdekes megvizsgálni azt a kérdést is, hogy kit értettek a Bocsikai-szabadásharc korában „a magyar nemzet etnikai, az objektív valóságot kifejező fogalmá”-n. Rhédey Ferenc, Bocsikai főkapitánya, a magyar nemzet keretében valónak számította Kollonics Siegfried nemrég honfiusított császári főkapitányt is, és felszólította a csatlakozásra, mert „... valahol mi magyar ez széles világon nagyon egygyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk ki minket sem hitünkben, sem tisztségünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljesség elfogyatni akar bennünket sok jó szolgálatunkért, vérünk hullásáért.” Érdekes fényt vet a szabadságharcos hadsereg összetételére az 1605. május 5-én Nagyszombat részére adott biztosító levél is, melyben Rhédey kötelezi magát, hogy a városban lakó népet megvédi a seregében levő „törököknek, tatároknak, cserkeszeknek, kozákoknak, lengyeleknek, muszákknak, oláhoknak, rácoknak, kunoknak, oroszoknak és az magyar vitézek” zaklatásaitól. És ez az oltalomlevél egyaránt védte a városban lakó „nemeseket, nemteleneket, magyarokat, németeket, tótokat, olaszokat”. Ha a segélyerőként harcoló törököket, tatárokat, valamint a kizárólag zsoldosként küzdő cserkeszeket, kozákokat, lengyeleket le is számítjuk, akkor is a szabadságharc ügyéért többnyire minden fizetség nélkül nagy számban harcoltak az akkori Magyarország területén élő szlovákok, kárpátukránok, románok, délszlávok a magyar etnikumú jobbágyok, hajdúk, nemesek és városi polgárok mellett. Önként felmerül a kérdés, mi készítette vajon fegyverfogásra ezeket a nem magyar etnikumú elemeket a szabadságharc ügye mellett, ha a nemzet fogalmát kizárólag a magyar etnikumú nemességre és jobbágyságra terjesztették ki. Bocsikai vezető kapitányai között ilyen neveket találunk: Deli Száva, Honorius Tannhausen, Bieli Stec, ez utóbbi egy több ezer főből, döntő zömében szlovákokból álló hadoszlopot vezetett az akkori Alsó-Magyarország területén.

A fenti adatok, amelyekhez hasonlókat bőven lehetne még idézni, véleményem szerint azt bizonyítják, hogy nem lehet egyértelműen elfogadni a referátum kiinduló elvi alaptételének helyességét. Nevezetesen azt, hogy a Habsburg-ellenes harc ügye csak „nemesi osztályérdek” volt, mert amennyire érdeke volt a magyarországi nemességnek a Habsburg-elnyomás megszüntetése, ugyanannyira érdeke volt a többi osztályoknak is. A császári zsoldosok pusztításait elsősorban és legközvetlenebbül a jobbágy szenvedte át, akit falujában nem védett sem vár, sem városfal a rabló, garázdálkodó császári katonáktól. Élő valóság volt számára a Habsburg-elnyomás és az ellene való önvédelmi harc szükségességének gondolata, s nem a nemességnek kellett a maga „szük osztályérdekét” kifejező ideológiáját rá oktroyálnia a jobbágyságra. Sőt bátran lehet állítani, hogy az idegen dúló, rabló, gyilkoló csapatok kiűzése az országból közvetlenebb érdeke volt a jobbágyságnak, mint az ellenük mégis némi védelemmel rendelkező más osztályoknak. Különben sem képezhető el, hogy ha itt kizárólag nemesi osztályérdekről lett volna szó, néhány hónap alatt egy több mint 60 000 főből álló sereg gyűljék össze, amelyben a nemesi elem a legoptimálisabb számítás szerint sem haladta túl a 10 000 főt.

Véleményem szerint nem nevezhető csak a nemesi osztályérdekeket kifejező ideológiának a Habsburg-ellenes harc ideológiája, s az előbb idézett tények nem azt igazolják, hogy a „nemzet” fogalmát csak a magyar etnikumú nemességre és jobbágyságra terjesztették volna ki. Az adatok tanúsága szerint „a magyar nemzet” fogalmába beleszámítottak mindenkit, aki a Habsburg-elnyomás ellen a szabadságharc oldalán az akkori magyarországi lakosságból fegyvert fogott, anyanyelvére, származására való tekintet nélkül.

S itt merül fel az a kérdés is, vajon beszélhetünk-e joggal arról, hogy a nemzet fogalmát kitágították a magyar etnikumú nemesség és jobbágyosság „állandó politikai érdekközösségének *hamis* fogalmává”. Én legalábbis részemről nem találkoztam olyan korabeli forrással, amely állandó, teljes, osztály nélküli érdekközösségről beszélne a nemesség és jobbágyosság között. Az érdekközösség *valóban* megvolt az ellentétes osztályok között a Habsburg-elyomás megszüntetésében való közös érdekeltségig, s ez nem volt *hamis* fogalom! Ezen túlmenő érdekközösség hangoztatásáról nem nagyon hallunk, sőt a nemesség az első pillanattól kezdve minden alkalmat megragadott, hogy külön osztály-érdekeit és sérelmeit kinyilatkoztassa, nemegyszer a szabadságharc közös érdekeinek rovására is. Az elért katonai sikerek hatására egyre erősödött a mozgalom rendi vonala, azonban emellett mindvégig fennmaradt, az objektív helyzetből fakadó szükségszerűség mellett nem kis mértékben Bocskai nemzeti abszolutizmus kialakítására törekvő lépései következtében, a szabadságharc népfelkelési vonala is. A nemesség a „ius resistendi” elvi alapján állva törvényesnek tekintette a fegyverfogást az uralkodó ellen, de nagyon jól tudta azt is, hogy ennek az álláspontnak az elfogadására csakis a fegyveres néptömegek győzelmes harca kényszerítheti az uralkodót. Ennek tudatában halasztották más időre régi jogaik csorbítatlan visszaállítására irányuló törekvésüket, s ezért mentek bele még kisebb társadalmi változásokba is. Ki is mondták már a szerencsi országgyűlésen, hogy nem szabad visszakövetelni a katonáknak adományozott birtokokat és egyéb vagyontárgyakat a szabadságharc végéig, „hogy valamiképpen a szolgálattól meg ne idegedjenek országunk nagy kárával”. Az objektív kényszerhelyzetből fakadóan egyeztek bele a hajdúk megígért letelepítésébe is, mely történelmi esemény részt ütött a rendi társadalom falába, s a jobbágyosságot hosszú időn át ösztönözte az idegen elnyomás elleni fegyveres harcban való részvételre.

Végeredményben tehát közös érdek vagy érdekközösség a szabadságharc folyamán létezett, ennek gondolata nem hamis ideológia volt, ez a közös érdek azonban sem ideológiában, sem valóságban nem ment túl az idegen elnyomás megszüntetését és a harcban kitűnt katonák társadalmi előbbrejutását magában foglaló érdekközösségnél és ennek hangoztatásánál. Véleményem szerint feudális társadalomban ennél tágabb értelmű érdekközösséggel máshol sem találkozhatunk.

Néhány szót kívánok még szólni a hajdúk és a jobbágyosság viszonyáról, célkitűzéseik összhangjáról illetve különbözőségéről a szabadságharc folyamán. Meglátásom szerint a hajdúság sokkal heterogénabb társadalmi réteg volt, mint ahogy azt a referátum bemutatja. Ha leszámítjuk a végvári katonaság kategóriájába került ún. „királyi hajdúkat”, az ún. „szabad hajdúságon” belül is egész széles skálájú társadalmi rétegződést találunk. A szabadságharc idején a hajdúk és a hadra sereglő jobbágyok sorait csak nehezen és erőszakoltan lehetne kettéválasztani, mert a fegyvert fogó, többnyire szökött jobbágyok nem alkottak és nem is alkothattak különálló egységeket, hanem vagy a régi hajdúcsapatok sorait duzzasztották fel, vagy pedig egy-egy hajdúkapitány parancsnoksága alatt maguk alkottak új hajdúegységeket. Különbség természetesen volt a régi hajdúk és az újabbak között, ami elsősorban harc képzettségük különböző fokából adódott, de megmutatkozott a fegyverzet, felszerelés, ruházat minőségében is. Mindez azután úgy hatott vissza, hogy a régi harcedzett hajdúk bizonyos fokig lenézték a frissen szerveződött, többnyire szökött jobbágyból és más földönfutó elemből álló csapatokat. Ez a különbözőség persze nem vált merev válaszfallá, hiszen a régi hajdúság is szegény réteg volt, legfeljebb zsákmánya. jobb fegyvere és kevésbé hiányos ruházata emelhetne volna az újonnan hadrasereglettek fölé, amit viszont azok is megszerezhettek a harcokban. A harcképzettségbeli különbség ugyancsak elmosódott néhány hónap alatt, hiszen az újonnan szerveződött csapatok is azonnal harcba mentek, s amelyik katonára nem tanulta meg a harc szabályait és módozatait, az hamarosan elpusztult. Ilyenformán a hajdú- és jobbágytömegek *bizonyos* fokig a hadsereg egységes népi erejét képezték. Népi jellegük származásukon túl kidomborodott anyagi, társadalmi helyzetükben, fegyverzetükben, haremódjukban, és parancsnokaik is kevés kivétellel soraikból kerültek ki. A hajdúk és a szabadságharcban részt vevő jobbágyok között nem volt tehát olyan éles társadalmi választóvonal, mint ahogy azt a referátum mutatja, még a célkitűzések területén sem, hiszen a fegyvert fogó és zömükben a hajdúk közé sereglő, velük nagymértékben össze-

olvadó paraszti katonák is célul tűzték ki az idegen elnyomás megszüntetésén túl azt, hogy fegyveres harcukkal maguknak jószágot és szabadságot szerezzenek, s hogy ezt csak a harcolók egy részének sikerült elérnie, az nem a fegyvert fogó jobbágyág ilyen irányú célkitűzéseinek hiányán múltott. Mindenesetre a hajdúszabadság elnyerése a következő években is vágyálma és célkitűzése volt a szabadságért fegyvert fogó néptömegeknek.

Nem tudok egyetérteni Makkai László referátumának azon részével, amely nem ismeri el a Bocskai vezette szabadságharc függetlenségi harc jellegét, hivatkozván arra, hogy „Bocskai maga sem látta megvalósíthatónak a magyar állami önállóságot, az uralkodó osztály nagy része pedig egyenesen ellenezte azt, mert csak a Habsburgokkal való kiegyezéstől remélte a hajdúk gyors leszerelését és a paraszti osztályharc megfékezését”. Az igaz, hogy a szabadságharc Bocskai önvédelmi harcával és önvédelmi harcaként indult meg, azonban folytatása volt az erdélyiek éveken keresztül vívott Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmeinek, kiterjesztve annak perspektíváit a királyi Magyarország területére, sőt nyugodtan mondhatjuk, hogy a Bocskai vezette szabadságharc fő társadalmi és katonai bázisa nem is a belháborúban legyengült szorosan vett erdélyi terület volt. hanem a Partium és Felső-Magyarország területe. Bocskai célkitűzései a szabadságharcot illetően változtak a szabadságharc folyamán. A tavaszi nagy győzelmek idején megvalósíthatónak látta a Habsburgoktól független önálló magyar királyságot, ezt bizonyítja a királyi korona kérése a Portán, azonban 1605 őszén mérsékelte célkitűzéseit a felső-magyarországi területtel megnagyobbodott önálló, Habsburgoktól független erdélyi fejedelemségre. Véleményem szerint a függetlenségi célkitűzések korlátozottságának döntő oka mind Bocskainál, mind a magyar uralkodó osztály Habsburgoktól való elszakadást ellenző részénél a külpolitikai elszigeteltség és a tovább is fennálló török veszély volt, aminek értékelése különböző volt a dunántúli és alsó-magyarországi, valamint az erdélyi és felső-magyarországi nemességnél. Nézetem szerint a török veszélynek egyrészt objektív földrajzi helyzetből fakadó, másrészt szubjektív alapon történő különböző értékelése volt az, ami megosztotta a véleményeket a Habsburgokkal szembeni teljes függetlenség kérdésében, azonban a függetlenségi törekvések adott történelmi helyzetből fakadó korlátozottsága nem semmisíti meg a szabadságharc függetlenségi harc jellegét.

A következőkben még néhány észrevételt kívánok tenni a referátum általam vitathatónak tartott részeivel kapcsolatban:

Erdemes lenne megvizsgálni, hogy a magyarság általános fenyegetettségéről beszélhetünk-e a Habsburg uralom részéről, vagy csak egyes főurak egyéni fenyegetettségéről volt szó. Az általam ismert, a hozzászólásom előbbi részeiben felhozott adatok a magyarság egészének bár különböző fokú, de egyaránt meglévő valóságos fenyegetettségét igazolják. Ezek mellé szeretnék még néhány korabeli forrást felsorakoztatni. Így Unverzagt Farkas kamaraelnök 1601-es javaslatát Rudolffhoz, melyben ő az átmeneti hadisíkkerek hatására arra kéri az uralkodót, hogy a töröktől visszafoglalt magyar városokban, mint pl. Székesfehérváron, magyarokat egyáltalán ne engedjen letelepedni, csak németeket, akiknek minden kiváltságot meg kell adni. Úgy szintén a végvárak vidékére is — folytatja a javaslat — hű, megbízható németeket kell telepíteni, s ha mindez megtörténik, a magyarországi németiség szíve lángra lobban, s hűsége nőttön nő. A császári oldalon álló Thurzó Miklós (aki nem a Kamara üldözöttje volt) 1604 decemberében a következőket írta a szintén Habsburg-oldalon álló Thurzó Györgynek: A császári udvari emberek kijelentették, Basta győzelme után ... valamennyi magyar vagyont, mind tövítől kिरontjuk őket, mert annak előtte is ugyan németeké volt Magyarország”, Basta pedig megesküdött, „hogy valahol magyart foghat mind levágtatja és a magyar nemzetnek magát akarja szakasztani”. S ha felidézük Basta katonáinak vérengzéseit Erdélyben a magyarok között, vagy a földönfutóvá tett elbocsátott magyar végvári katonák sorsát, azt hiszem bátran megállapíthatjuk, hogy valóságos, általános fenyegetettségéről volt szó, és nem hisztériáról, demagógiáról vagy egyesek öngigazolásáról.

A hajdúk ellen 1598—1604-ben hozott törvényekkel kapcsolatban a teljes képhez nézetem szerint az is hozzátartozik, hogy ezeket akkor döntő zömükben császári oldalon

álló hajdúk ellen hozták, akik abban az időben nemegyszer eszközévé váltak a császári politikának.

Úgy érzem, az adott történelmi körülmények tüzetesebb vizsgálatával kellene figyelembe venni annak a megállapításnak a helyességét is, hogy az antifeudális osztályharcot lefékezte, passzivitásban tartotta a nemzeti propaganda. Felmerül bennem a kérdés, hogy a kettős idegen elnyomástól, a tizenöt éves háború pusztításaitól már-már létében fenyegetett jobbágyság hogyan tudott volna még eredményes antifeudális osztályharcot is folytatni a saját uralkodó osztálya egésze ellen az adott körülmények között. A valóságban azt tapasztaljuk, hogy a jobbágyság éppen a nemzeti ideológiára, a szabadságharc érdekeire hivatkozva folytat osztályharcot az idegen elnyomókon kívül az uralkodó osztály Habsburg-oldalon álló része ellen. A Királyi Tanács 1605 januárjában nem javasolja fölkelés kihirdetését Bocskai ellen, mert ha az elkeseredett földnépe táborba gyűl — állapítják meg —, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja. „A földnépe is hűlen és esküszegő lett és ő császári Felségétől elhajolva, Bocskai pártjára állott” — panasozta 1605 nyarán Mátyás főherceg. A császári oldalon maradt Nádasdnyé Báthory Erzsébet 1605 júniusában levélben kesergett Batthyány Ferencnek: „Annyira jutottam uram, hogy egyetlen jobbágyom szómat nem fogadja, ha százszor parancsolok is nekik, de csak hallani sem akarják.” Hosszan lehetne sorolni még a korabeli forrásokat, amelyek mind azt bizonyítják, hogy a „nemzeti propaganda” elfogadása, a szabadságharchoz való csatlakozás éppen elősegítette az antifeudális osztályharcot, legalábbis a birtokos osztály egy része ellen.

Azt is számos korabeli adattal lehetne bizonyítani, hogy az elnyomottak számára a császári zsold reménysége nem volt hatékonyabb csábító erő, mint a nemzeti szolidaritásra való hivatkozás. A császáriak „... eleget dobolnak, de senkit nem találnak, kinek kedve volna a szolgálathoz” — írta 1605 márciusában a már említett Thurzó Miklós. Dániel Lukács arról panaszkodott 1605 májusában Batthyány Ferencnek, hogy a környékről „nemhogy három forintért, de tízért sem jönnek be” császári oldalon szolgálni. Nádady Tamás 1605 májusában kijelentette a községi polgároknak: „... a német számára egy katonát sem tud kapni, míg Bocskainak kétezer fegyverest könnyű móddal szerezhet”, és így tovább lehetne sorolni a korabeli forrásokat.

Nem tartom a legpontosabb megfogalmazásnak a referátum azon állítását sem, mely kimondja: A hajdúság arra törekedett, hogy az uralkodó osztályhoz zárkózzék fel, s ennek érdekében magatartásuk nem lehetett más, mint az osztályharcban való közvetítés, az osztálykonfliktusok tompítása. Az egykorúak közel sem így értékelték a hajdúk magatartását, akik az egész szabadságharc alatt szinte állandó ellentétben éltek a nemességgel, s még 1606 augusztusában is olyanokat olvashatunk: „Tiszán túl nemeseznek hajdú vitézekkel gyakorta harcok vagyon, ölik, vágják egymást.” Az összeütközés oka pedig legtöbbször az volt, a nemesség felháborodott azon, hogy „minden pásztor parancsolni akar”, és sok helyen fegyveres erőszakkal igyekezett a régi állapotba visszazorítani a hadra sereglett jobbágyokat. A hajdúk pedig védelmükbe vették őket, s így fegyveres összetűzéseikig menő sűrlődások keletkeztek köztük és a nemesek között. Persze mindebből korántsem lehet olyan következtetést levonni, mintha a hajdúk az egész jobbágyság ügyének következetes, öntudatos élharcosai lettek volna, akiknek törekvése az egész jobbágyság felszabadítására, szabadságának kiharcolására irányul. Nem így volt. Elsősorban a maguk és a közéjük sereglett, harc közben kitűnt jobbágyok érdekeit védték, azonban a katonai érdemeikért és a jövőbeni katonai szolgálatukért elnyert kollektív szabadságukat nem lehet mintegy az osztálykonfliktusok tompításáért kapott díjként értékelni. Ha a jobbágyi sorból való felszabadulást az uralkodó osztályhoz való felzárkózásként értékeljük, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy erre nemcsak a hajdúk törekedtek, hanem a fegyvert fogott jobbágyok is, azonban ezt csak kevesen érthették el, s a többiek számára a hajdúszabadságok elnyerése vágyálom, további mozgósító erő maradt.

Ezzel végéhez is értem kissé hosszúra nyúlt hozzászólásomnak. Elnézést kérek az itt megjelentektől türelmük igénybevétele miatt, s elnézést kérek, ha akaratom ellenére bárkit is megbántottam volna hozzászólásomban. Korreferátumom azért nyúlt ilyen hosszúra, mert nem tudok egyetérteni a szabadságharc ideológiájának, s ezen keresztül

magának a Bocskai-szabadságharcnak a referátumban kifejtett értékelésével. A referátum általam nagyra becsült szerzője megtámadhatatlan forrásértékű korabeli adatokat hozott fel az általa elfogadott, általam vitatott helyességű elvi kiindulási alap alátámasztására, bizonyítására, de figyelmen kívül hagyta azon adatokat, amelyek ellene szólnak a koncepció helyességének. Én korreferátumomban ezeket az utóbbi adatokat idéztem, melyekhez hasonlókat, ha szükséges, a vita folyamán még készséggel tárok a megjelentek elé.

Makkai László referátumát útkeresésnek látom abban az irányban, hogy nacionalista ferdítésektől megtisztított, tudományosan megalapozott értékelését adja a Bocskai-szabadságharc ideológiájának, az egész mozgalomnak, s ezen túl a többi XVII. századi Habsburg-ellenes harcnak is. Magam is a legteljesebb mértékben osztom ezen szempontok szükségességét, s állításaimat ezen vita folyamán is igyekeztem tőlem telhetően megfelelő számú és súlyú korabeli hiteles adattal alátámasztani. Ezek mellett egy szempontra szeretném még azonban a figyelmet felhívni a XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcaink értékelését érintő vitában. Ez a szempont az a pártunk által mindnyájunkra rábízott megtisztelő kötelesség, hogy történelmi múltunk feltárásával, haladó hagyományaink értékelésével elősegítsük népünk nevelését arra, hogy bármikor teljes erejével és önfeláldozásával kész és képes legyen megvédeni szocialista hazáját. Pártunk elvi állásfoglalása szerint pedig a magyar nép szabadságharcai az idegen elnyomás ellen történelmi múltunk azon eseményei közé tartoznak, amelyeket elsősorban becsülünk haladó nemzeti hagyományaink közül. Meggyőződésem szerint ezt az elvi útmutatást mint iránytűt feltétlenül figyelembe kell venni, amikor a Habsburg-elnyomás ellen küzdő XVII. századi harcaink bármely kérdését vizsgáljuk és értékeljük, nehogy akaratlanul is eljussunk oda, hogy megfosztjuk népünket hazaszeretetre, a haza megvédésére buzdító haladó hagyományainknak egy részétől.